BIBLIOTECA ITALIANA

Publicată sub patronajul
INSTITUTULUI ITALIAN PENTRU STUDII FILOZOFICE

Colecție bilingvă coordonată
de

SMARANDA BRATU ELIAN

NUCCIO ORDINE

COMMEDIA ITALIANA DEL RINASCIMENTO

I

COMEDIA ITALIANĂ DIN RENAŞTERE

I

Traducere din italiană de
ETA BOERIU, OANA BOŞCA-MĂLIN,
ŞTEFAN CRUDU, SMARANDA BRATU ELIAN

Ediție îngrijită, note biobibliografice şi note de
OANA BOŞCA-MĂLIN

Cu o prefață de
GIULIO FERRONI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta colecției: Ioana Dragomirescu-Mardare
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Elena Dornescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2012, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Commedia italiana del Rinascimento = Comedia italiană din Renaștere /
pref.: Giulio Ferroni; trad.: Oana Boșca-Mălin, Eta Boeriu, Ștefan Crudu,
Smaranda Bratu Elian; note: Oana Boșca-Mălin. –
București: Humanitas, 2012
2 vol.
ISBN 978-973-50-3611-9
Vol. 1. – 2012. – ISBN 978-973-50-3612-6
I. Ferroni, Giulio (pref.)
II. Boșca-Mălin, Oana (trad.; note)
III. Boeriu, Eta (trad.)
IV. Crudu, Ștefan (trad.)
V. Bratu Elian, Smaranda (trad.)
821.131.1-2=135.1=131.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

PARCURSUL COMEDIEI ITALIENE ÎN RENAŞTERE

1. Întemeierea comediei moderne: de la teatrul umanist la „noua“ comedie

În comedia italiană din secolul al XVI-lea se situează şi se defineşte forma „modernă“ de teatru, atât la nivelul dramaturgiei, cât şi la cel al spectacolului: în bogăţia de experimente se poate recunoaşte o adevărată „invenţie a teatrului“, a însuşi modului în care structura teatrală a fost concepută de către tradiţia europeană ce a urmat, cel puţin până în secolul XX. Este vorba despre un model structural care, pornind de la genul comic, s-a propagat la celelalte genuri teatrale (tragedie, tragicomedie, melodramă etc.), care s-au dezvoltat, chiar suferind o serie întreagă de modificări şi complicaţii, tocmai plecând de la schemele de bază, de la tipologia textuală şi de la cadrul scenic folosite în comedie (chiar dacă spectacolele mitologice organizate la sfârşitul secolului al XV-lea şi drama pastorală au avut şi ele, la rândul lor, un rol paralel şi diferit în acest sens, dar mai puţin hotărâtor la nivel textual).

În urma succesului pe care l-a avut *Decameronul* lui Boccaccio, în producţia de nuvele din secolele al XIV-lea şi al XV-lea se înmulţesc schemele şi dezvoltările narative care evocă modelul comediei. Umaniştii experimentează şi ei diferite forme dramatice care repun în circulaţie motive ale comediei latine. Primele generaţii de umanişti ai secolului al XV-lea au scris diferite tentative de comedii, ca exerciţiu de erudiţie. Printre acestea se disting *Philodoxeos* (1426) a

tânărului Leon Battista Alberti – umanist poliedric şi înzestrat cu un spirit ironic înţepător, de care a dat dovadă apoi în alte genuri – şi *Chrysis* (1444) a lui Enea Silvio Piccolomini, viitorul papă Pius II – cu scene ce se desfăşoară în jurul a două curtezane.

Primele informaţii sigure despre reprezentaţii se referă la comediile scrise la Veneţia şi apoi în Anglia (între 1432 şi 1435) de Tito Livio de' Fruvolosi (care a trăit în prima jumătate a secolului). De-a lungul veacului al XV-lea au avut loc mai multe reprezentaţii de comedii scrise de către umanişti după model latin: cu interpretări stângace, de diletanţi, menite cu precădere învăţării limbii latine prin exerciţiu practic şi doar arareori destinate scenelor din palatele senioriale. Dar adevărata temelie pentru dezvoltarea comediei moderne a fost pusă, în ultimii ani ai aceluiaşi secol, de montările textelor lui Plaut şi Terenţiu în cenaclurile umaniste sau la curţile senioriale. Jucate fie în latină, ca în original, fie în traduceri făcute special pentru aceste ocazii, reprezentaţiile vădeau fervoarea experimentării teatrale, prin puneri în scenă ce îmbinau rigoarea filologică prin cercetarea erudită şi cu studiul asupra arhitecturii antice, dar şi grijă pentru partea tehnică a scenografiei şi atenţie pentru latura muzicală şi coregrafică. Această experimentare a cuprins cu precădere mediile umaniste din Florenţa şi din Roma şi s-a extins la curţile din Italia de Nord, mai ales la Ferrara, Mantova, Milano: aici, atenţia pentru teatru (mai ales pentru comedia antică) se îmbina cu gustul culturii „curteneşti", aflat în căutare de distracţii rafinate.

Prima dintre aceste reprezentaţii datează din 1476: este vorba despre *Andria* lui Terenţiu, pusă în scenă la Florenţa, întâi la cursurile de latină de la Studio Fiorentino ale călugărului dominican Giorgio Antonio Vespucci şi apoi în palatele familiei Medici şi în Palatul Senioriei. Există apoi informaţii despre o comedie grecească jucată în 1482 la Roma, unde activau intens membrii Academiei lui Pomponio Leto – şi el un mare umanist, care cultiva cultura şi identitatea vechii Rome. La Ferrara, aflată sub conducerea familiei d'Este,

s-a pus în scenă în 1486 *Manaechmi* [*Gemenii*] a lui Plaut, în traducere italiană, purtând titlul *Menichini*, în timp ce la Mantova, guvernată de familia Gonzaga, au apărut acelaşi gen de reprezentații în 1496, odată cu piesa *Captivi* [*Prizonierii*].

Din acest entuziasm experimentalist (care a atins un moment crucial prin reprezentația din 12 mai 1488 a piesei *Menaechmi* cu prologul scris de Angelo Poliziano, idolul umaniştilor de la curtea Medicilor, în prezența lui Lorenzo Magnificul) izvorăşte adevărata „invenție" a comediei moderne, proiecție a modelului antic în noul context şi în noul orizont al curților vremii.

O importanță fundamentală o are reprezentarea piesei *Cassaria* [*Lădița*] a lui Ludovico Ariosto în 1508 la Ferrara, piesă al cărei prolog afirmă explicit propria sa noutate. Comedia se bazează pe coroborarea dintre întâmplările istorisite (*fabula*) şi mişcările comice (*jocuri*) şi este plasată pe fundalul unei scene citadine desenate în perspectivă în partea din spate a salonului unde se desfăşura reprezentația. Decorul înfățişează un oraş grecesc, preluat prin contaminare de la comedia latină. Dar deja în comedia următoare a lui Ariosto, *Suppositi* [*Substituții*], scrisă şi reprezentată în 1509, scena este amplasată în Ferrara, oraşul unde se afla curtea căreia îi era destinat spectacolul. Pe fundalul scenic al oraşului se profilează un fel de diagramă a iluziei, de joc al amăgirilor care acaparează în mod diferit personajele. La nivelul conținutului, mai ales în *Suppositi* – care mai târziu, la carnavalul din 1519, s-a bucurat de o reprezentație excepțională, la Roma, în prezența papei Leon X, având ca fundal imaginea Ferrarei pictată de însuşi Raffaello Sanzio – efectele de iluzie se bazează pe confundarea identităților, cu o țintă erotico-patetică bine precizată. Se porneşte de la un eveniment anterior (un stăpân care se pune în locul servitorului ca să poată intra în casa iubitei), din care se declanşează o schemă de bază. Această schemă va avea diferite evoluții în tradiția teatrală ulterioară, până la Shakespeare, datorită introducerii de noi date nuvelistice şi romaneşti şi inserării de noi personaje

LUDOVICO ARIOSTO

La Lena

Lena

Comedie în versuri în cinci acte

În româneşte de Ştefan Crudu

PERSONAGGI

CORBOLO, *famiglio di Flavio*
FLAVIO, *patrone giovane*
LENA, *ruffiana*
FAZIO, *vecchio*
ILARIO, *padre di Flavio*
EGANO, *vecchio*
PACIFICO, *marito di Lena*
CREMONINO, *famiglio*
GIULIANO
TORBIDO, *perticatore*
GEMIGNANO
BARTOLO
MAGAGNINO, *sbirro*
SPAGNUOLO, *sbirro*
MENICA, *massara di Fazio*
STAFFIERI DUI
MENGHINO, *famiglio di Fazio*

[*La Scena è in Ferrara.*]

PERSONAJE

CORBOLO, *servitorul lui Flavio*
FLAVIO, *tânărul stăpân*
LENA, *codoaşă*
FAZIO, *un bătrân*
ILARIO, *tatăl lui Flavio*
EGANO, *un bătrân*
PACIFICO, *bărbatul Lenei*
CREMONINO, *servitor*
GIULIANO
TORBIDO, *măsurător de terenuri*
GEMIGNANO
BARTOLO
MAGAGNINO, *poliţist*
SPAGNUOLO, *poliţist*
MENICA, *slujnica lui Fazio*
DOI VALEŢI
MENGHINO, *servitorul lui Fazio*

[*Acţiunea se petrece în Ferrara*.]

PROLOGO PRIMO *de* La Lena
inanzi che fusse ampliata di due scene

Dianzi ch'io viddi questi gentilomini
Qui ragunarsi, e tante belle gioveni,
Io mi credea per certo che volessino
Ballar, che 'l tempo me lo par richiedere;
E per questo mi son vestito in maschera.
Ma poi ch'io sono entrato in una camera
Di queste, e ho veduto circa a sedici
Persone travestite in diversi abiti,
E che si dicon l'un l'altro, e rispondono
Certi versi, m'avveggio che far vogliono
Una de le sciocchezze che son soliti,
Ch'essi comedie chiamano, e si credono
Di farle bene. Io, che so quel che dettomi
Ha il mio maestro, che fra le poetiche
Invenzïon, non è la piú difficile,
E che i poeti antiqui ne faceano
Poche di nuove, ma le traducevano
Dai Greci, e non ne fe' alcuna Terenzio
Che trovasse egli, e nessuna o pochissime
Plauto, di queste ch'oggidí si leggono,
Non posso non maravigliarmi e ridere
Di questi nostri, che quel che non fecero
Gli antiqui loro, che molto piú seppono
Di noi in questa e in ogni altra scïenzia,

ÎNTÂIUL PROLOG
Înainte ca Lena *să fie mărită cu două scene*

Cât încă nu văzusem pe-aceşti coconi de neam,
aici, şi coconițe frumoase, mă gândeam
că numai din dorința de a juca se-adună,
căci vremea cere dansuri, acum, şi voie bună;
de-aceea – cum se vede! – am şi venit mascat.
Dar după ce în sala aceasta am intrat
şi am văzut în juru-mi, privind cu luare-aminte,
cam la vreo şaisprezece persoane, în veşminte
pestrițe îmbrăcate, vorbind în grai ales –
adicătelea-n versuri –, pe loc am înțeles
că au de gând să facă şi ei o neghiobie
din cele-obişnuite, de-i zice comedie
şi toți cred c-o fac bine. Cum mie îmi spunea
cândva bătrânu-mi dascăl că nu e cea mai grea
izbândă-a poeziei şi că în vremi uitate
poeții-au scris puține, luându-le cam toate
din limba elinească: Terențiu – mai nici una
n-a scris, urzind-o singur –, iar Plaut – poate una
sau două, ori nici una, din câte se citesc
şi azi de toată lumea – eu râd, că-i nefiresc
ca autorii noştri, cu mintea lor săracă,
să aibă cutezanța de-a încerca să facă
ce n-au făcut strămoşii, deşi – cum s-a dus vestea –
se pricepeau mai bine şi-n treburile-acestea,

Essi ardiscan di far. Tuttavia, essendoci
Già ragunati qui, stiamo un po' taciti
A riguardarli. Non ci può materia,
Ogni modo, mancar oggi da ridere,
Che, se non rideremo de l'arguzia
De la comedia, almen de l'arroganzia
Del suo compositor potremo ridere.

PROLOGO SECONDO

dopo che fusse ampliata di due scene, alla fine

Ecco *La Lena*, che vuol far spettacolo
Un'altra volta di sé, né considera
Che se l'altr'anno piacque, contentarsene
Dovrebbe, né si por ora a pericolo
Di non piacervi; che 'l parer de gli uomini
Molte volte si muta, et il medesimo
Che la matina fu, non è da vespero.
E s'anco ella non piacque, che piú giovane
Era alora e piú fresca, men dovrebbevi
Ora piacer. Ma la sciocca s'imagina
D'esser piú bella, or che s'ha fatto mettere
La coda drieto; e parle che, venendovi
Con quella inanzi, abbia d'aver piú grazia
Che non ebbe l'altr'anno, che lasciòvisi
Veder senz'essa, in veste tonda e in abito
Da questo, ch'oggi s'usa, assai dissimile.
E che volete voi? *La Lena* è simile
All'altre donne, che tutte vorrebbono
Sentirsi dietro la coda, e disprezzano
(Come sien terrazzane, vili e ignobili)
Quelle ch'averla di drieto non vogliono,
O per dir meglio, ch'aver non la possono:
Perché nessuna, o sia ricca o sia povera,
Che se la possa por, niega di porsela.
La Lena, insomma, ha la coda, e per farvila

şi-n altele destule. Fiind cu toţi aci,
să facem şi tăcere puţin s-ar cuveni
şi să-i privim. Fiindcă, orice-ar urma să fie,
nu vor lipsi prilejuri de râs şi veselie:
chiar dacă n-or fi hazuri prea multe-n comedie,
măcar o să se facă de râsul orişicui
şi autorul piesei, şi-nfumurarea lui.

AL DOILEA PROLOG

După ce Lena *a fost mărită cu două scene, la sfârşit*

Deci iat-o iar pe *Lena*, ce-a vrut ca înc-o dată
pe scenă să apară; nu socotiţi ciudată
credinţa ei că dacă în anul ce trecu
v-a fost pe plac, nu este vreo pricină şi-acu'
să nu vă placă[1]; însă-i ştiut că nicăierea
nu-i om să nu-şi mai schimbe adeseori părerea –
chiar floarea dimineţii se scutură spre seară.
Iar dacă n-aţi plăcut-o atunci, când mai sprinţară,
mai tânără fusese, acuma s-ar putea
şi mai puţin să placă. Dar, proastă cum e ea,
se-nchipuie frumoasă de când a pus să-i prindă
o coadă-n spate; şi-astăzi cu coada se perindă
prin faţa voastră iarăşi, căci i s-a năzărit
că într-un an de zile în farmec a sporit –
fiind atunci în haine prea simple îmbrăcată,
ce neobişnuite ne par de astă dată.
Ce vreţi? Şi *Lena* este la fel cu multe alte
femei din vremea noastră, care-ar dori, încalte
să-şi simtă coada-n spate[2] – şi vorbe rele zic
(lunând-o drept o ţoapă, ţărancă, de nimic!)
de-aceea care umblă modest şi nu-şi înnoadă
la spate – că nu poate, sau că nu vrea – o coadă;
fiindcă nu-i femeie, bogată ori săracă,
să poată să şi-o pună şi să nu vrea s-o facă.
Aşa că *Lena* are acum o coadă şi,

Veder un'altra volta uscirà in publico;
Di voi, donne, sicura che laudarglila
Debbiate: et è sicura anco dei gioveni,
Ai quali sa che le code non spiaceno,
Anzi lor aggradiscono e le accettano
Per foggia buona e da persone nobili.
Ma d'alcuni severi e increscevoli
Vecchi si teme, che sempre disprezzano
Tutte le fogge moderne, e sol laudano
Quelle ch'al tempo antico si facevano.
Ben sono ancora dei vecchi piacevoli,
Li quai non hanno le code a fastidio,
Et han piacer de le cose che s'usano.
Per piacer, dunque, a questi e agli altri che amano
Le fogge nuove, vien *La Lena* a farvisi
Veder con la sua coda. Quelli rigidi
Del tempo antico faran ben, levandosi,
Dar luogo a questi, che la festa vogliono.

ATTO PRIMO

SCENA PRIMA

Corbolo, Flavio.

CORBOLO

Flavio, se la dimanda è però lecita,
Dimmi: ove vai sí per tempo? che suonano
Pur ora i matutini; né debb'essere
Senza cagion, che ti sei con tal studio
Vestito e ben ornato, e come bossolo
Di spezie tutto ti sento odorifero.

FLAVIO

Io vo qui, dove il mio Signor gratissimo,
Amor, mi mena, a pascere i famelici
Occhi d'una bellezza incomparabile.

ca s-o vedeți, în public din nou ea va ieşi;
de voi, frumoase doamne, e prea încredințată
că n-are cum să fie decât aplaudată;
de tinerii aceştia nici nu se îndoieşte
că nu le-ar place coada – ei o primesc, fireşte,
căci au o fire bună şi ştiu cum să se poarte.
Dar tare-i este teamă că o să aibă parte
de bătrânei din ăia ursuzi şi fără haz,
ce ocărăsc întruna purtările de az',
părându-li-se bune doar cele din vechime.
Bătrâni deschişi la minte sunt însă o mulțime,
pe care nu-i dezgustă nici cozile la rochii
şi ştiu să prețuiască ce-ncântă astăzi ochii.
Spre-a-i mulțumi pe-aceştia, dar şi pe toți acei
câți gustă moda nouă, acum, cu coada ei,
vi se prezintă *Lena*. Şi e mai bine dacă
toți câți iubesc doar vechiul se scoală-ncet şi pleacă,
lăsându-i pe cei care sunt dornici să petreacă!

ACTUL ÎNTÂI

SCENA I
Corbolo, Flavio.

CORBOLO

De nu te superi, spune-mi, o, Flavio, pe față:
cam unde ai pornit-o atât de dimineață,
când clopotele pentru utrenii de-abia bat?
Că nu ți-ai pus degeaba veşmânt aşa bogat
şi n-ai turnat pe tine parfumuri cu ulciorul,
de verşi în jur miresme cum varsă merişorul.

FLAVIO

Merg unde doar iubirea mă mână, să-mi răsfețe
privirea o nespusă şi mândră frumusețe.

CUPRINS

Parcursul comediei italiene în Renaştere
de Giulio Ferroni 7
Note biobibliografice 33
Notă asupra ediției 49

COMMEDIA ITALIANA DEL RINASCIMENTO I
COMEDIA ITALIANĂ DIN RENAŞTERE I 57

Ludovico Ariosto
La Lena / *Lena*
În româneşte de Ştefan Crudu 59

Bernardo Dovizi da Bibbiena
La Calandria / *Calandria*
În româneşte de Eta Boeriu 221

Note 373